

УДК:222.6(477):(367)»18»

Іван Дзира

д-р. іст. наук, проф.

Київський національний університет

технологій та дизайну

01011, Україна, Київ, вул. Немировича-Данченка, 2

E-mail: Dzyraivan@ukr.net

ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКІ СЮЖЕТИ В «ІСТОРІЇ РУСІВ»

Автор здійснив джерелознавчий та історіографічний аналіз вміщеного до «Історії русів» фактичного матеріалу, котрий висвітлює історію південнослов'янських народів і українсько-південнослов'янські взаємини. Політичне завдання, котре стояло перед автором «Історії русів», призвело до появи в південнослов'янських сюжетах свідомого вимислу, що мав не лише історіософське, а іноді й художнє значення. Через це деякі з них мають завершену сюжетну форму й наповнені різноманітними образно-виражальними засобами. До того ж, інформація про південне слов'янство подається ним виключно крізь призму національної історії.

Ключові слова: «Історія русів», південні слов'яни, історичні погляди, історичні сюжети.

Ivan Dzyra

Dr. of Sciences (History), Prof.

Kyiv National University of Technologies and Design

2, Nemyrovycha-Danchenka Street, Kyiv-11, 01011, Ukraine

E-mail: Dzyraivan@ukr.net

THE SOUTH SLAVIC PLOTS IN «ISTORIIA RUSIV»

The author of the article carried out a source study and historiographical analysis of the factual material contained in «Istoriia rusiv» that elucidates the history of South Slavic peoples and Ukrainian-South Slavic relations. The political task, confronting the author of «Istoriia rusiv», led to appearance in the Southslav plots conscious fiction which had not only historiosophical, but sometimes artistic meaning. Therefore, some of them have a completed plot form and include romantic figurative-expressive means. Moreover, the unknown writer provides information on the southern Slavs exclusively in the light of the national history.

Keywords: «Istoriia rusiv», South Slavs, historical views, historical plots.

На зламі XVIII–XIX ст. в українському суспільстві помітно поглибився інтерес до слов'янського світу, що було зумовлено формуванням модерних слов'янських націй, піднесенням національно-визвольної боротьби західних і південних слов'ян проти іноземного поневолення, а також російсько-турецькими війнами 1787–1791 і 1806–1812 рр. Ліквідація російським урядом автономної гетьманської держави викликала серед представників освіченого українського суспільства посилення патріотичних настроїв, захоплення національною історією та культурою. Д. Дорошенко вважає «це явище характерним для тих епох в житті поневолених націй, коли вони, під загрозою знищення історичного укладу їхнього життя з боку сильніших сусідів, немов іще дужче відчують вагу власної історичної традиції і, обертаючи свої погляди назад, вглиб минулого, стараються саме в цій минувшині знайти моральну опору, правну підставу й сили для обстоювання своїх громадянських і національних ідеалів»¹. Причому на українське національне відродження благотворний вплив справляє відродження чехів і південнослов'янських народів, яке «підбадьорює, окрилює українців, дає їм нове ідейне обґрунтування, показує гарні зразки»². Своєю чергою, наші співвітчизники звертаються до вивчення історії та культури західного й південного слов'янства. Це зацікавлення знаходить відображення в художніх і, насамперед, історичних творах, зокрема «Історії русів».

У пропонованій статті поставлено завдання зібрати й систематизувати всі відомості про південних слов'ян, що містяться на сторінках «Історії русів» — масштабного художнього узагальнення духовного й політичного досвіду української нації. Певною мірою цього питання торкався С.А. Копилов, який розглянув три південнослов'янські сюжети з вищезазначеного твору³. Однак, на наш погляд, слід глибоко й ретельно вивчити всі уривки пам'ятки, де йдеться про південне слов'янство, з урахуванням контексту, історіософських поглядів автора та достовірності викладеної в них інформації.

Перед тим, як перейти до висвітлення історії Київської Русі, загадковий анонім знайомить читача зі схемою слов'янського етногенезу. Конкретною метою запропонованої побудови було підняти авторитет українського етносу, максимально продовживши вглиб століть витoki його історії. «Як відомо, — пише С. Козак, — «міф початку» був явищем досить розповсюдженим у... європейській культурі, але в новітніх часах, в період преромантизму, особливо ж романтизму, набрав виняткової популярності. Насамперед серед народів, які втратили свою політичну незалежність і державність. Не випадково, отже, виводячи генеалогію народу та культури з біблійної історії й дедалі стилізуючи її та забарвлюючи атрибутами, фактами і колоритом племінної давнини й

релігійно-національних традицій, завдяки чому українська історія набула тут державно-автономного характеру, анонімний історіограф досяг бажаного — надав племінно-національній історії сакрального сенсу...»⁴.

Для підкреслення прямої спорідненості з біблійними персонажами невідомий автор виводить слов'ян від міфічного князя Славена, котрий нібито був нащадком Афетового онука Роса. В «Історії русів» зазначено, що після переселення з Азії до Європи слов'яни спочатку мешкали на теренах від міфічних Рифейських гір і Каспійського моря на сході до річки Вісли на заході й від Чорного моря й річки Дунай на півдні до Балтійського моря та Північного океану на півночі. Однак, унаслідок безперервних воєн із сусідами вони поступово розширювали межі свого осідку, «зашли и переселили колонии свои за рѣку Дунай до моря Адриатическаго в Иллирии и от гор Карпатских до рѣки Одра; а на западных берегах Балтійскаго моря оселили всю Померанію...»⁵. Як бачимо, невідомий автор фіксує факт проникнення слов'ян на Балканський півострів і до того ж підкріплює цитовані рядки авторитетом античних істориків — Птолемея, Геродота, Страбона й Діодора. Само собою зрозуміло, що праці названих «батьків» античної історіографії не можуть містити жодної інформації, котра стосується ранньої історії південного слов'янства.

Далі йде надзвичайно заплутане й фантастичне тлумачення слов'янської етнімії, котре свідчить як про загальний рівень ерудиції нашого історика, так і про загальний стан вітчизняної етноісторичної думки кінця XVIII — початку XIX ст. Збагачення етнімічного репертуару шляхом «слов'янізації» неслов'янських народів, а також використання запозичених у попередників нехитрих етимологічних прийомів негативно позначились на зображеній у пам'ятці картині слов'янського етногенезу. Цікаво, що серед усіх етніміїв, походженню та змісту яких дається тлумачення в «Історії русів», лише один належить до південнослов'янської групи. Так, невідомий автор виводить слово «болгари» від річки Волга, на берегах якої жили їхні предки до переселення на Балканський півострів⁶. Дана відгідронімна версія, котра базується на чисто зовнішній співзвучності, уже в XVI ст. побутувала в польській історіографії⁷. З хроніки М. Стрийковського відповідна інформація потрапила до ряду українських історичних творів, зокрема хронографа 2-ї редакції та «Кройніки» Ф. Софоновича⁸.

Особливий інтерес становить для нас апокрифічний переказ про заснування в Києві філософом Кирилом академії, або головного училища для слов'янського світу. Імовірно, що з відомостями про моравську, паннонську й болгарську місії Кирила та Мефодія автор «Історії русів» міг познайомитися завдяки «Повісті временних літ». Однак, ні в літо-

писній, ні в житійній літературі IX–XII ст. Київська Русь не була занесена до переліку країн, безпосередньо пов'язаних з просвітницькою діяльністю солунських братів, їх учнів і створених ними шкіл. Зрозуміло, що такий стан речей ніяк не міг задовольнити нашого автора. Щоправда, на сторінках Густинського літопису⁹, «Кройніки» Ф. Софоновича¹⁰ та київського «Синопису»¹¹, які датуються XVII ст., а також кількох пізніх російських літописних зведень ім'я Кирила прикладається до того філософа, котрий виголосив промову перед Володимиром Святославичем і розгорнув перед ним «запону» із зображенням страшного суду. Очевидно, що саме така прив'язка дала можливість невідомому історичному вбачати у згаданому грецькому місіонері славнозвісного просвітителя слов'янства. Тому, щоб довести наявність руських витоків у кирило-мефодіївській традиції, він проголошує засновником Київської академії самого Кирила-філософа й цим самим перетворює Київ на загальнослов'янський культурно-науковий осередок X ст. Отже, прокоментований сюжет є типовим творчим вимислом, котрий має позаісторичний характер і служить для піднесення престижу давньоруської освіти й культури. Крім того, таку особливу увагу до національних культурних атрибутів і традицій потрібно тлумачити і як відповідь на зверхне або й зневажливе ставлення до них з боку іноземних істориків.

Відомо, що загадковий анонім відводить зовсім мало місця для висвітлення історії Київської Русі, мотивуючи це наявністю достатньої кількості наукової літератури з даної тематики. Однак, незважаючи на фрагментарність викладу, присвячений ключовим моментам давньоруської історії тенденційно підібраний матеріал повністю вписується в історіософську концепцію автора, котрий поставив «політичну мету: знайти і показати в минулому базу для обґрунтування ідеї української державності...і оборонити ті форми, які вдалося зберегти досі — в сучасному»¹². Саме в такому контексті слід розглядати відомості про «знатнѣйших» князів, серед яких згаданий і «Святослав, покоровшій себѣ Болгар Задунайских и тамо жившій в городѣ Переяславцѣ, нынѣшнем Русукѣ...»¹³. Отже, головною заслугою цього володаря давньоруської держави невідомий автор вважає якраз його зовнішньополітичну діяльність, зокрема походи на Балкани. При цьому історик неправильно визначає розташування міста Переяславец (Малий Преслав). Сучасні дослідники географічно прив'язують даний топонім до Ескі Сараю (Старого Палацу), що лежить за вісімнадцять кілометрів на північний схід від міста Хиршови (повіт Констанца, Румунія) на правому березі пониззя Старого Дунаю.

Решта сюжетів, котрі стосуються подій на Балканах, підпорядкована темі багатовікової тяжкої боротьби християнських народів Європи проти

Османської імперії. Своєю чергою, значна насиченість «Історії русів» турецькою тематикою не була випадковою. По-перше, звернення до неї було викликане постійною загрозою українським землям з боку Османської імперії та її васала Кримського ханства. По-друге, вона давала авторові змогу на численних прикладах постійно нагадувати про ту не-оціненну допомогу, яку його співвітчизники, передусім запорізькі козаки, надавали своїм союзникам полякам і московитам для подолання спільного ворога.

Зокрема, невідомий історик розповідає, ніби турецький султан Амурат I, котрий у другій половині 30-их рр. XIV ст. вів війну з германським імператором за Сербію та Угорщину, попросив польського короля Владислава Ягайловича або виступити посередником на мирних переговорах, або збройно підтримати його у бойових діях. Зі свого боку володар Туреччини обіцяв значну грошову винагороду чи територіальні поступки. Однак, християнський монарх не лише відкинув таку пропозицію, а навпаки приєднався до угорців і після трьох перемог над турецькою армією був обраний на угорський престол. Врешті-решт Амурат I вимушений був визнати за ним титул короля Угорщини й укласти мирний договір. У всіх походах Владислава Ягайловича особливо відзначилося руське військо, що налічувало сорок три тисячі сімсот воїнів під командуванням київського воєводи Світольдовича, сіверського Ольговського та полковників Блудича, Дулепи, Претича, Станая, Бурлія й Артазія.

Тепер поглянемо на даний сюжет з точки зору достовірності відображених у ньому подій. Відразу впадає в очі неточність, допущена автором при ідентифікації історичних постатей, оскільки в цей час Туреччиною правив не Амурат I (1362–1389), а його правнук Амурат II (1421–1444 і 1446–1451). Як відомо, у першій половині XV ст. Сербія перебувала в подвійній васальній залежності від Угорщини й Туреччини, котрі, користуючись ослабленістю країни, здійснювали анексію її територій. Наприклад, унаслідок укладеного в 1426 р. сербсько-угорського договору уже наступного року деспот Георгій Бранкович вимушений був передати Угорському королівству Белград. Однак, протягом 1435–1439 рр. султан Амурат II й угорські королі Сигізмунд Люксембурзький і Альбрехт II Габзбург, які були одночасно й імператорами Священної Римської імперії, не вступали в широкомасштабний збройний конфлікт за володіння Сербією. І лише здійснене в 1439 р. захоплення Туреччиною всіх сербських земель призвело до її зіткнення з Угорщиною. Подальша послідовність оповідання не відповідає тій, у якій розгорталися справжні події, оскільки Владислав III розпочав війну з турками вже після того, як отримав корону Святого Стефана. І, нарешті, історик неправильно локалізує місце битв королівської армії, до складу якої вводить і український

корпус. Уміщені при цьому вигадані подробиці (точна чисельність руських воїнів і прізвища полководців), за авторським задумом, мали створити ілюзію достовірності викладеної інформації. Загалом історична канва розглянутого епізоду губиться серед творчого вимислу, численних фактичних помилок і різноманітних перекручень.

Подібну ситуацію маємо й у наступному сюжеті, присвяченому битві під Варною в 1444 р. Тут йдеться про те, як після тривалих умовлянь папи Євгенія IV молодий монарх все-таки зважився порушити клятву, дану султану при укладенні миру, й вирушив у похід проти турків, «воевавших тогда с Венецианами и Далмацкими народами, которые, быв христианами Греческаго исповѣданія, просили Папу о вспоможеніи им противу Турок, обѣщеваясь за то принять его религію и верховное над собою Іераршество»¹⁴. Зауважимо, що така мотивація папської політики не відповідає дійсності, оскільки на час описуваних подій найбільш поширеною релігією в Хорватії та її приморській провінції Далмації був католицизм. Адже, починаючи з періоду свого формування в IX ст., хорватська держава підтримувала тісні взаємини з латинським Заходом. А після того, як Дмитро Звонимир звільнився з-під візантійської зверхності й у 1076 р. був коронований папою, Хорватія остаточно обрала орієнтацію на римокатолицьку культуру. Сучасні науковці дотримуються думки, за якою Євгеній IV прагнув організувати успішний хрестовий похід, щоб підвищити власний авторитет перед Собором і добитися прийняття на ньому вигідних для себе рішень. Будучи рішучим противником будь-якої зради та відступництва, автор «Історії русів» свідомо протягом усього розвитку даного сюжету неодноразово повертається до правно-моральних доказів. Таким чином він дає зрозуміти читачеві, що нищівна поразка об'єднаних християнських сил під Варною була наперед вирішена вже тоді, коли король порушив мир «самым вѣроломным и постыдным образом»¹⁵. Незважаючи на героїзм і завзяття, королівське військо було розбите, а сам Владислав III наложив головою. За словами невідомого історика, у битві під Варною брали участь аж тридцять сім тисяч руських воїнів під проводом воеводи Ольговського й полковників Тризни, Гудима, Бурлія, Станая, Претича та ін. До половини русичів полягло на полі бою. Ті ж з них, кому пощастило вижити, «спасались в Булгарію, а народы тамошніе, быв Русинам единовѣрны и единоплеменны, из Славянскаго рода от рѣки Волги изшедшіе, давали им безопасныя у себя убѣжища и проводили их скрытыми путями за рѣку Дунай...»¹⁶. І знову, як і в попередньому випадку, невідомий автор навмисно явно перебільшив кількість руських воїнів. Враховуючи той факт, що загальна чисельність армії Владислава III становила близько двадцяти тисяч¹⁷, може йтися лише про кілька сотень українських добровольців, котрі брали участь у битві під

Варною. По-друге, наведені істориком прізвища полководців не зустрічаються в історичних документах. Отже, за допомогою такої деталізації він прагнув переконати читача в достовірності зображеної батальної сцени.

Авторське ставлення до південнослов'янських народів досить чітко виявлено і в уривку, де розповідається про похід козацького війська гетьмана Федора Богдана вздовж чорноморського узбережжя. Невідомий історик повідомляє, що запорожці розпочали воєнну операцію за наказом короля Стефана Баторія, до якого з проханням про допомогу нібито звернулися християнські правителі наддунайських держав. Пройшовши причорноморськими степами, козаки переправилися через Кубань і черкеськими землями дісталися до Анатолії. Потім, рухаючись у західному напрямку, вони нещадно спустошили все узбережжя аж до Стамбула. Розграбувавши та спаливши передмістя турецької столиці, запорозьке військо переправилося через протоку і «вступило в Болгарію, провозгласив тамошньому народу, что они, яко единовѣрные и единоплеменные, ничего неприятельскаго им дѣлать не будут. Болгары, сим успокоенные, провозжали войска Козацкія до самага Дуная, дѣлая в путевых надобностях всевозможное пособіе...»¹⁸. Між Сілістрією й Варною козаки зручно перейшли Дунай і вступили в Молдавію. Тут вони штурмом здобули місто Кілію й щасливо повернулися на батьківщину. Через цей похід турецька армія була вимушена залишити Сербію й терміново повертатися для захисту Адріанополя.

У даному випадку маємо справу з героїчною візією національного минулого, що постала під впливом вітчизняної історіографічної традиції XVIII ст. Перші згадки про гетьмана Богданка в козацькому літописанні XVIII ст. зустрічаються на сторінках літописів С. Величка й Г. Граб'янки. Причому в останньому трохи нижче вміщено й повідомлення про похід козаків до Малої Азії, щоправда не пов'язаний з іменем цього гетьмана. З літопису Г. Граб'янки відповідні відомості потрапили до «Короткого опису Малоросії», звідки їх, своєю чергою, почерпнули укладачі «Короткого літопису Малої Росії» В. Рубан і О. Безбородько. На думку М. Грушевського, працюючи над фабулою про гетьманство Федора Богдана, автор «Історії русів» «орудує...тим запасом фактів, який бачили ми у Граб'янки, але з них утворює за помочию фантазії пишну картину, повну бічних епізодів, подробиць, нових імен»¹⁹.

Двічі невідомий історик торкається південнослов'янського питання у зв'язку з розповіддю про війну коаліції європейських держав проти Османської імперії, яка велася протягом 1683–1699 рр. При цьому, щоб обґрунтувати почесне місце української нації у світовій історії, він намагається якомога повніше представити героїчний внесок своїх співвіт-

чизників у перемогу над спільним ворогом. Насамперед успіхи австрійської зброї на Балканах поставлені ним у пряму залежність від спільного походу українського й російського війська на Крим у 1687 р., а також від побудови козаками Самарської фортеці у 1688 р. На його думку, такі дії українців і росіян не дозволили татарам виступити на допомогу туркам. «...и потому Цезарь, — продовжує автор «Історії русів», — пользуясь сею диверсією Россійскою, знатно успѣл против Турков. Он 6 сентября, 1688 года, взял приступом у Турков знатный город Бѣлгород, прежде бывшую столицу Сербскую при Дунаѣ, разбив первѣе под сим городом армию Турецкую...»²⁰. І, нарешті, невідомий історик не забуває зазначити, що згідно з умовами підписаних 26 січня 1699 р. Карловицьких мирних угод під владу Австрії потрапила частина Славонії.

Таким чином, у розглянутих нами південнослов'янських сюжетах переважає історична тематика. Головну увагу автор зосереджує на висвітленні питання про військову допомогу українців південнослов'янським народам у їх боротьбі проти османської агресії. Тому на сторінках твору ми зустрічаємо розповіді про участь українських воїнів протягом XV–XVI ст. у військових операціях на Балканах. По-друге, загадковий анонім наголошує, що саме завдяки героїчним походам козаків у Крим і Бесарабію австрійці в 1688 р. змогли досягнути значних успіхів на Балканському фронті.

Крім бойових дій, цікавило автора й питання слов'янського етногенезу. Під час його висвітлення він наводить версію про походження болгар. Загалом невідомий історик послідовно дотримується ідеї племінної спорідненості слов'янства, зокрема українського й болгарського народів.

Показово, що в епізоді про заснування Кирилом-філософом Київської академії автор «Історії русів» порушує також питання українсько-південнослов'янських культурних взаємин, хоч і грішить у цьому випадку проти історичної достовірності.

Однак, практично в усіх південнослов'янських фрагментах не слід намагатися зустріти науково-історіографічний спосіб викладу матеріалу. Насправді перед нами історіософсько-ідеологічні роздуми про вітчизняне минуле. Причому, деякі з них мають завершену сюжетну форму й наповнені різноманітними образно-виражальними засобами. Політичні завдання, котрі стояли перед автором, призвели до появи в південнослов'янських сюжетах свідомого вимислу, що мав не лише історіософське, а іноді й художнє значення. До того ж, інформація про південне слов'янство подається ним виключно кризь призму національної історії.

- ¹ *Дорошенко Д.І.* Нарис історії України. — Л.: Світ, 1991. — С. 10–11.
- ² Там само. — С. 13.
- ³ *Копилов С.А.* Історія слов'янських народів в історичних творах XVIII ст. // УІЖ. — 2000. — № 1. — С. 57–58.
- ⁴ *Козак С.* Український преромантизм (Джерела, зумовлення, контексти, витоки). — Варшава, 2003. — С. 148.
- ⁵ *История Русов или Малой России.* Репринтное воспроизведение издания 1846 г. — К.: Дзвін, 1991. — С. 2.
- ⁶ Там само.
- ⁷ *Strykowski M.* Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi. — Warszawa, 1846. — Т. 1. — S. 100.
- ⁸ *Софонович Феодосій.* Хроніка з літописців стародавніх [п-ка тексту до друку, передмова, комент. Ю.А. Мицика, В.М. Кравченка]. — К.: Наук. думка, 1992. — С. 57.
- ⁹ *Густынская летопись // Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографическою комиссиею.* — СПб.: Типография Эдуарда Праца, 1843. — Т. 2. — С. 254.
- ¹⁰ *Софонович Феодосій.* Хроніка з літописців стародавніх [п-ка тексту до друку, передмова, комент. Ю.А. Мицика, В.М. Кравченка]. — К.: Наук. думка, 1992. — С. 66.
- ¹¹ *Жиленко І.В.* Синопис Київський. Лаврський альманах / Ред. рада: В.М. Колпакова (відп. ред.) та ін. — К.: ВІОПОЛ. — Спецвип. 2: Синопис Київський. — 2002. — С. 59.
- ¹² *Дорошенко Д.І.* «Історія Русовъ» як пам'ятка української політичної думки другої половини XVIII століття // Хліборобська Україна. — Відень, 1921. — Кн. 3. — Зб. 5–6. — С. 191.
- ¹³ *История Русов или Малой России.* Репринтное воспроизведение издания 1846 г. — К.: Дзвін, 1991. — С. 3.
- ¹⁴ Там само. — С. 12.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Там само. — С. 13.
- ¹⁷ *Strykowski M.* Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi. — Warszawa, 1846. — Т. 2. — S. 217–218, 222.
- ¹⁸ *История Русов или Малой России.* Репринтное воспроизведение издания 1846 г. — К.: Дзвін, 1991. — С. 26.
- ¹⁹ *Грушевський М.С.* Гетьман Богданко. Критично-історична розвідка // ЗНТШ. — Л., 1897. — Т. 16. — С. 6.
- ²⁰ *История Русов или Малой России.* Репринтное воспроизведение издания 1846 г. — К.: Дзвін, 1991. — С. 185.

REFERENCES

1. Doroshenko, D.I. (1991). *Narys istoriyi Ukrayiny*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
2. Doroshenko, D.I. (1921). *Istoriya Rusov yak pam'yatka ukrayins'koyi politychnoyi dumky druhoyi polovyny XVIII stolittia. Khliborob's'ka Ukrayina*. (Kn. 3, pp. 183–198). Viden' [in Ukrainian].
3. *Gustynskaya letopis'*. (1843). *Polnoe sobranie russkih letopisey, izdannoe po vysochayshemu poveleniyu Arheograficheskoyu komissieyu*. (Vol. 2, pp. 233–373). Sanct-Peterburg: Tipografiya Eduarda Praca [in Ukrainian].
4. Hrushevs'ky, M.S. (1897). *Het'man Bohdanko. Krytychno-istorychna rozvidka. Zapysky Naukovogo tovarystva imeni Shevchenca*. (Vol. 16, pp. 1–18). Lviv [in Ukrainian].

5. *Istoriya Rusov ili Maloy Rossii. Reprintnoe vosproizvedenie izdaniya 1846 g.* (1991). Kyiv: Dzvyn [in Russian].
6. Kopylov, S.A. (2000). *Istoriya slovyians'kykh narodiv v istorychnykh tvorakh XVIII st. Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*, 1, 45–60 [in Ukrainian].
7. Kozak, S. (2003). *Ukrayins'kyi preromantyzm (Dzherela, zumovlennia, konteksty, vytoky)*. Varshava [in Ukrainian].
8. Sofonovych, F. (1992). *Khronika z litopystsiv starodavnikh*. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
9. Strykowski, M. (1846). *Kronika Polska, Litewska, Żmodzka i wszyskiej Rusi*. (Vols. 1–2.). Warszawa [in Polish].
11. Zhylenko, I.V. (Compiler). (2002). *Synopsys Kyivivs'kyi*. Kyiv: VIOPOL [in Ukrainian].